

ИНТЕЛЕКТУАЛНИ И ВОЛЕВИ МОМЕНТИ НА ВМЕНЯЕМОСТТА СПОРЕД БЪЛГАРСКОТО НАКАЗАТЕЛНО ПРАВО

*Живко Велчев*¹

I. Общи положения

Вменяемостта е едно от качествата на субекта на престъпление, което показва, че физическото лице в момента на извършване на общественноопасното деяние е съзнавало неговата фактическа страна и обществена опасност и е било способно да го ръководи. Съответната на нея липса на вменяемост – нейният антипод, се изразява в липсата на способност да се съзнава фактическия характер и обществената опасност – интелектуален момент или в липсата на способност да се ръководи постъпката – волеви момент.

Самата наказателноправна категория вменяемост не е изрично определена в сега действащия български Наказателен кодекс (НК), а също отсъства като определение и в Проекта на нов НК². Все пак дефиницията за вменяемостта може да бъде изведена от чл. 31, ал. 2 от НК, както и **per argumentum a contrario** от чл. 33, ал. 1 от НК, където законодателят е дал легално определение на нейната противоположна категория невменяемост.

Липсата на вменяемост обаче, е по-широко понятие, което съдържа и невменяемостта, предвид изграждащите я психически аномалии,

¹ Доктор по наказателно право, главен асистент в Академия на МВР, преподавател по наказателно право и международно наказателно право в НБУ, email: zhivko_velchev@abv.bg.

² www.justice.government.bg.

определящи в чл. 31, ал. 1 НК нейния т. нар. медицински критерий. Освен невменяемостта, понятието липса на вмменяемост включва и други елементи на отсъствие на способности изграждащи вмменяемостта. Те могат да се отнасят, както до отсъствие на интелектуалната способност да се съзнава фактичката същност на извършената проява или да се съзнава нейния общественноопасен характер, така и до отсъствие на волевата способност за въздържане от извършване на тази проява, поради причини, несвързани с някакви психиатрични, аномални състояния.

Българският законодател лаконично, но точно е дефинирал в чл. 42 на НЗ от 1896 г.³, липсата на вмменяемост и **per argumentum a contrario** вмменяемостта – чрез невъзникване на наказателна отговорност за непълнолетни лица, когато са действали „без разумение”. Следователно да се приеме, че едно непълнолетно лице е вмменяемо и подлежи на наказателна отговорност, то трябва да е действало „с разумение” при извършване на съставомерното деяние. „С разумение” ще означава, че при наличен психичен капацитет, лицето е могло да ръководи постъпките си, включително и като се въздържи от извършване на общественноопасно деяние, в съответствие с действащите наказателноправни повели и забрани.

През последните над сто години, при закононото очертаване на вмменяемостта и съответно на липсата на вмменяемост, се наблюдава определено развитие в различните ни наказателни закони. Това дава основание да се направят някои изводи и препоръки за по-точно очертаване на интелектуалните и волевите моменти, които изграждат категорията вмменяемост в действащата наказателноправна уредба.

³ Наказателен закон, утвърден с указ от 2.2.1896 г., под № 43, обн., ДВ, бр. 40 от 21.2.1896 г.; Според чл. 42. „Не се вмменява въ вина деяние, извършено от малолетно лице, което не е навършило десетгодишна възраст, както и от непълнолетно лице, което не е навършило седемнадесет годишна възраст, ако това последното е действувало безъ разумение.”

II. Нормативна уредба

1. Вменяемостта според НЗ от 1896 г. и НК от 1956 г.

1.1. Интелектуален момент на вменяемостта

а) *Per argumentum a contrario* най-напред в чл. 41 на НЗ от 1896 г.⁴ и след това в чл. 13 и чл. 14, ал. 2 на НК от 1956 г.⁵, интелектуалните способности на вменяемото лице предполагат първо – „да е могло да разбира свойството” и второ – „да е могло да разбира значението” на деянието. Тези два вида способности са били изразени самостоятелно като отделни части, но са били очертани чрез съчетаване и обединяване в един цялостен и пълен интелектуален момент.

Законодателят тогава е подходил императивно и еднозначно, като е използвал съюза за кумулиране „и” между двата вида интелектуални способности и по този начин ги е обединил като неделими, кумулативно необходими елементи на интелектуалния момент на вменяемостта.

Възприетото в миналото законово решение е имало само теоретично значение за понятието на вменяемостта, за чието наличие е било необходимо и достатъчно да са дадени заедно всички изграждащи я психични способности. Следователно липсата на вменяемост предполага, двата елемента на интелектуалния момент, които иначе кумулативно са необходими при вменяемостта, също така кумулативно да липсват, според

⁴ Наказателен закон, утвърден с указ от 2.2.1896 г., под № 43, обн., ДВ, бр. 40 от 21.2.1896 г.; Според чл. 41, ал. 1 „Не вменява във вина деяние, извършено от лице, което през това време не е могло да разбира неговото свойство и значение или да ръководи постъпките си по недоразвитостта, умственото разстройство или безсъзнателността си. Ал. 2 В тия случаи съдът, ако признае за необходимо или подлага такова лице под отговорен надзор на неговите сродници или на други лица, които би пожелали да се грижат за него, или пък го настанява във някоя лечебница, докле оздравее.”

⁵ Чл. 13. Не се вменява във вина деянието, извършено от лице, което поради умствена недоразвитост или постоянно или временно разстройство на съзнанието не е могло да разбира свойството и значението на деянието или да ръководи постъпките си.

Чл. 14, ал. 2 Не се вменява във вина деянието, извършено от непълнолетно лице - навършило 14 години, но ненавършило 18 години, ако то не е могло да разбира свойството и значението на деянието или да ръководи постъпките си.

уредбата на чл. 41 на НЗ от 1896 г. и тази на чл. 13 и чл. 14, ал. 2 на НК от 1956 г.

б) От споменатия вече чл. 42 на НЗ от 1896 г., където е била посочена липсата на вменяемост по отношение на непълнолетните лица и е очертана тяхната наказателна неотговорност, може да се изведе **per argumentum a contrario** и интелектуалният момент на вменяемостта, като способност „да се действа с разумение”. В теорията се приема, че под „разумение” трябва да се разбира способността да се схваща свойството и значението на деянието⁶.

1.2. Волеви момент на вменяемостта

а) **Per argumentum a contrario** в чл. 41 на НЗ от 1896 г. и в чл. 13 и чл. 14, ал. 2 на НК от 1956 г., волевата способност на вменяемото лице, е била изразена чрез уточнението „да е могло да ръководи постъпките си”.

б) По отношение разпоредбата на чл. 42 на НЗ от 1896 г., в теорията се отбелязва, че „законодателят, като е споменал само разумението, с това е искал да спре нарочно вниманието на съдията върху тази душевна способност на дееца, която много често може да липсва у непълнолетния, отколкото у възрастния. Това обаче не трябва да се тълкува в смисъл, че за да се приеме наличност на вменяемост на непълнолетното лице, не е нужен и другият елемент на вменяемостта – способността да се ръководят постъпките”⁷.

2. Вменяемостта според действащия НК от 1968 г.

В действащия понастоящем НК се съдържа триада от изисквания към лицето, изисквания за наличие на три кумулативни вида психически способности, съставлящи неговата вменяемост. Първите две са

⁶ Вж. Долапчиев Н., Наказателно право, Обща част - 1945 г., изд. на БАН, С., 1994, стр. 268

⁷ Пак там, стр. 268, 269

интелектуалните психически способности на лицето - да е „могло да разбира свойството” и да е „могло да разбира значението”, а третата е волевата психическа способност - да е „могло да ръководи постъпките си”. За да е налице вменяемост и извършеното деяние да се третира като престъпление, е необходимо да са проявени едновременно и трите психически способности.

Следователно липсата или наличието само на една от тези способности, автоматично ще изключи вменяемостта⁸ и принципната възможност извършеното от лицето да се третира като престъпление, и за него да възникне наказателна отговорност.

3. В наказателноправната теория съществува становище, че пълното определение на понятието за вменяемостта, трябва да обхване не само елементите на интелектуалния и волевия моменти, но и причините и условията за тяхното съществуване. В този смисъл се счита, че вменяемостта е психическата способност на дееца да разбира свойството и значението на извършеното деяние и да ръководи постъпките си, която способност е била обоснована от неговата възраст, психическата му зрелост и липсата на психически болести, които могат да причинят неспособност на дееца да разбира свойствата и значението на деянието си или неспособност да ръководи постъпките си⁹.

Според това становище, което очевидно не може да бъде споделено, ако деецът има психическо заболяване, макар и да е запазил интелектуалните и волевите си способности, той няма да е действал в състояние на вменяемост. Но ако интелектуалните и волевите способности са налице, то тогава въпросът за вменяемостта не трябва да остава открит и затова се оказва ненужно и излишно да се търсят причините и условията за

⁸ Решение № 279 от 28.2.1968 г., по н. д. № 160/68 г., I н. о.

⁹ Срв. Бузов В., Вменяемост и невменяемост според социалистическото наказателно право, Наука и изкуство, С., 1965 г., стр. 4

наличните и реално доказаните способности. В последна сметка е основателно и логично да се приеме, че щом в конкретния случай са били налице интелектуалните и волевите способности на дееца, това означава, че са били налице и причините и условията за тях и следователно е безсмислено те да се включват специално в дефиницията на вменяемостта.

Причините, които нямат психиатричен характер, но обуславят липсата на вменяемост, могат да бъдат от различно естество. Например ранната детска възраст; задръжката в психичното развитие или инфантилизъм; различните интоксикации с алкохол, наркотични вещества и живак, които се явяват първопричина за тежката степен на обикновеното алкохолно опиване, наркотичното опиянение и най-вероятно за аутизма; хипергликемията, хипогликемията и други състояния. Тях законодателят изобщо не е предвидил и при конструирането на дефиницията на невменяемостта в чл. 33, ал. 1 НК те не се споменават.

4. В наказателноправната доктрина е прието, понятието за вменяемостта да се формулира, като способност на дееца да разбира свойството и значението на своето деяние и да ръководи постъпките си¹⁰, тоест да регулира своето поведение в момента на извършване на престъплението. В този смисъл вменяемостта се свързва със съвкупността от интелектуални и волеви психически способности, като част от капацитета на психиката на субекта и негов релевантен психически потенциал.

¹⁰ Вж. Бузов В., Вменяемост и невменяемост според социалистическото наказателно право, Наука и изкуство, С., 1965 г., стр. 3, Ненов Ив., цит. съч., стр. 161; Гиндев П., За някои категории на диалектическия материализъм и тяхното приложение в наказателното право и наказателния процес, 1957 г., стр. 172; Орлов В. С., Субъект преступления, М., 1958 г., стр. 27; Советское уголовное право, общая часть, М., 1959 г., стр. 143; Советское уголовное право, часть общая, М., 1962 г., стр. 107; Пионтковский А. А., цит. съч., стр. 267; Краснополина М. А., Основные вопросы уголовного права Народной республики Болгарии, М., 1960 г., стр. 87; Трахтеров В. С., Вменяемость как условие уголовной ответственности, Уч. Зап. Харьковского юрид. и-та, вып. 9, 1957 г., стр. 5-12.

Някои изследователи удачно предлагат формулата на вменяемостта да се построи така, че в нейното съдържание, да остане само юридическият критерий – способността да се разбира свойството и значението на извършеното и да се ръководят постъпките. Други автори пък предлагат вменяемостта да се определи само и единствено на базата на медицинският критерий¹¹. Последното становище не може да се сподели, защото ще доведе до погрешния извод, че ако деецът, който страда от психоза, но е със запазени интелектуални и волеви способности, не трябва да бъде вменяем и наказателноотговорен. А в действителност е точно обратното.

Вменяемостта по правило предполага и се характеризира с психическо състояние, което е било в норма към момента на осъщественото от лицето общественоопасно деяние. Тя се явява показател за това психическо състояние на лицето, при което то обикновено има наличен капацитет да разбира своите действия или бездействия. Дори и в редките хипотези, каквито са незначителните разстройства на психиката, при така наречената намалена вменяемост, психическото състояние на лицето ще е все така достатъчно стабилно за да бъде налице вменяемост.

С оглед на това не може да става дума за необходимост от някакъв своеобразен медицински критерий на вменяемостта, който да отразява причините и условията, поради които са налице конкретните и достатъчни психични способности на лицето. Вменяемостта, за разлика от невменяемостта, няма „нужда“ от такъв медицински признак или критерий. Защото за наказателното право е достатъчно, че способностите изграждащи вменяемостта са налице, а не поради какво тези способности са налице. В последна сметка е важно да се установи дали лицето е

¹¹ Вж. Михеев Р. И., Проблемы вменяемости и невменяемости в советском уголовном праве. Владивосток, 1983, стр. 63-64; Тихенко С. И., Невменяемость и вменяемость, Киев, 1927, стр. 98-100; Трахтеров В. С., Вменяемость по советскому уголовному праву (конспект лекций), Харьков, 1966, стр. 6-7; Богомягков Ю. С., Проблемы невменяемости в советском уголовном праве (понятие вменяемости). Учебное пособие, Уфа, 1978, стр. 26, 29 и др.

действало в състояние на вменяемост, а не да се установява защо или поради какво това лице действало в такова състояние на вменяемост.

Ето защо определението за вменяемост не трябва да се извежда **цялостно и общо**, като обратно и противоположно на легалното определение за невменяемостта в чл. 33, ал. 1 НК, а това трябва да се прави **частично и конкретно** - от обратното и противоположното на нейният юридически критерий. Липсата на причините от медицинския критерий на невменяемостта винаги и напълно се подразбира при изразяване същността на вменяемостта и ще бъде свършено ненужно и излишно това положение да се посочва в нейната дефиниция.

5. Изводи

5.1. За да бъде признато лицето извършило общественото деяние за вменяемо, трябва да се установи, че то притежава необходимите за това интелектуални и волеви психически способности. Тези необходими способности са в известна степен „закодирани” в чл. 31 и чл. 33 от НК, вместо да се посочат директно и ясно. А именно, че вменяемото лице е било в състояние да разбира свойството и значението на своите действия или бездействия, в съчетание със способността да ги ръководи.

а) Да може да разбира свойството и значението на своето деяние – това е т. нар. интелектуален момент. Той отразява особеностите, които характеризират проявата с оглед на фактическото въздействие, което тя оказва върху обществените отношения, и на обществената оценка на това въздействие¹². Интелектуалният признак на вменяемостта, се разглежда като способност на лицето към момента на осъществяване на престъпното деяние, да съзнава фактическия му характер и обществената му опасност. Съзнаването на фактическия характер на престъплението, означава

¹² Вж. Ненов Ив., Наказателно право, обща част, 1963 г., стр. 169

разбиране на връзката между извършеното от него деяние и настъпилите последици, способността на лицето да разбира например, че лишава от живот конкретен човек. Съзнаването на обществената опасност, означава че лицето разбира социалния, обществения смисъл на своето деяние, разбира неговата опасност за другите, за обществото;

б) Да може да ръководи постъпките си – това е т. нар. волеви момент. Това означава, че вменяемостта предполага нормална воля, възможност за нормално насочване на волевата дейност съобразно разбирането за общественото значение на деянието¹³. Волевият признак на юридическия критерий, изразява способността на лицето към момента на осъщественото от него престъпно деяние да ръководи своята воля, да действа по своето вътрешно убеждение и желание.

5.2. Налице е необходимост от съвременен анализ и дешифриране на скритото съдържание на посочените в чл. 31 и чл. 33 НК, интелектуални и волеви способности изграждащи категорията вменяемост. В сегашният вид, не се създава възможност за еднозначното и безспорно тълкуване на посочените разпоредби. Чрез въвеждане на необходимите промени в тях, практически ще се позволи да се стига до навременни и точни изводи за наличието или липсата на вменяемост, преди изобщо да се търсят отговори на другите важни въпроси във връзка с разследването.

III. Интелектуалната способност на лицето да „разбира свойството” на деянието

1. Становища в българската теория

Интелектуалната способност да се разбира свойството на извършеното деяние, предполага преди всичко способност за вярно ориентиране на дееча във фактическата обстановка, за познаване на

¹³ Пак там, стр. 170

приведените с деянието природни сили и обективните закони, на които последните са подчинени, както и на фактическите последици, които могат да бъдат обективно причинени по този начин. Да се разбира свойството на деянието, означава да се действа с „познаване на работата”¹⁴.

Счита се още, че „свойството” се отнася към физическите елементи на извършеното деяние¹⁵. Според друго твърдение да разбира свойството на деянието си означава, деецът да схваща неговите фактически качества¹⁶.

Напоследък се възприема, че за да бъде едно лице вменяемо, то трябва да е могло да разбира свойството или как неговото деяние обективно изменя съществуващата действителност¹⁷.

2. Интелектуалната способност при вменяемостта - да се „разбира свойството”, съотнесена с вината

Вменяемостта е способността на лицето „да разбира свойството” не на конкретното извършено деяние, а на **вида или категорията деяния (дейност)**, към които се отнася и конкретно извършеното деяние. Например лицето има способността и знае, че по принцип стрелбата с огнестрелно оръжие е от естество да лишава от живот, да причинява телесни повреди или други вредоносни последици.

Ако обаче деецът е „разбирал свойството” на **конкретното извършено от него деяние**, това вече ще е въпрос не на вменяемост, а на проявена вина. Защото се оказва, че когато той е „предвиждал неговите общественоопасни последици”, на практика са осъществени елементи на вината – на умисъла или на самонадеяността. Когато в случая лицето не е могло да предвиди настъпването на смъртта на пострадалия при конкретните условия на стрелбата с огнестрелното оръжие, проявената

¹⁴ Пак там, стр. 169

¹⁵ Вж. Ников Н. К., Ръководство по общата част на наказателния закон, С., 1898, стр. 75

¹⁶ Вж. Долапчиев Н., цит. съч., стр. 266

¹⁷ Вж. Стойнов, Ал., Наказателно право, Обща част, Издателска къща „Сиела”, С., 1999, стр. 117

форма на вина ще бъде от вида небрежност или е възможно изобщо да липсва вина.

Изследването не на самото разбиране от субекта, а на способността му за разбиране на конкретно извършеното деяние, представлява всъщност изследване на възможността за предвиждане на последиците на това конкретно деяние, или въпрос свързан с вината. Защото способността за „разбиране свойството на категорията (типа) деяния” е неотделима от тази за „разбиране на свойството на конкретното деяние” и е нейно не само необходимо, но и достатъчно условие.

3. Способността на лицето да разбира и особености на самото разбиране

Разбирането може да се определи като мисловна дейност, при която факти и явления от действителността се отразяват в съзнанието на дееца.

Психолозите определят разбирането като процес, в който повърхностната структура се превръща в дълбочинна, вътрешна. В сферата на когнитивната психология разбирането се приема като компонент на проблемното мислене, тоест като специфична характеристика на мисленето¹⁸.

К. Дункер¹⁹ свързва акта на разбиране с термина „инсайт”²⁰ – като репрезентация на ситуацията в мисълта с определена структура²¹. Разбирането се определя като инвариант на вариативната характеристика на мисленето, тоест разбирането на отношенията носи вариативност за разлика от стандартността.

¹⁸ Вж. Кръстева А., Разбирането – иманентен компонент на критическото мислене, Психология журнал, бр. 49, 2008 г.

¹⁹ Вж. Карл Дункер (Karl Duncker), 1903-1940 г., е немски психолог, виден представител на гешалт психологията, един от най-изявените изследователи на мисленето.

²⁰ от англ. insight – прозрение, вникване, проникателност, проникновение, самопознание, шесто чувство

²¹ Вж. Dunker, K. 1945. “On Problem Solving”, Psychological Monographs, 58: Whole No. 270, p. 94

Разбирането, като способност, заедно с осведомеността и равносметката на дееца за неговите действия включва в себе си няколко нива: **а)** на първо място е разбирането на ситуацията, при която се осъществява дейността, **б)** на второ, това е разбирането на фактическата страна или вътрешното съдържание на деянието, **в)** на трето място е разбирането на социалното значение на собствените действия или бездействия и **г)** на четвърто и най- високо ниво е разбирането на значимостта на осъщественото в личностен план²².

4. Изводи

Интелектуалната способност да се разбира свойството на извършеното означава, че субектът на деянието трябва да е имал представа за действащите в обективната действителност причинно-следствени връзки, да е съзнавал фактическия ефект от действията си, тоест да е имал интелектуалните способности да предвиди фактическите последици, които е причинил с дейността, към която принадлежи и конкретно извършеното деяние.

III. Интелектуалната способност на лицето да „разбира значението” на деянието

1. Становища в българската теория

В теорията не се оспорва, че вменяемостта изисква способност деецът да разбира обществените същност и качества на своите прояви, да разбира тяхното общественоправно отрицателно значение, да разбира онази оценка, която те заслужават с оглед на въздействието им върху господстващата система обществени отношения²³.

²² Вж. Назаренко Г. В., Невменяемост: Уголовно-релевантные психические состояния, СПб.: Издательство „Юридический центр Пресс”, 2002, стр. 27-31

²³ Вж. Ненов Ив., цит. съч., стр. 169

Да е разбирал деецът значението на деянието си, означава да е имал познание за неговите нормативни качества, тоест познание за съгласуването или несъгласуването на деянието с изискването за неговата позволеност или запретеност. Достатъчна е способността да се разбира, че се нарушава една повеля, един дълг, без да е нужно да се знае правната природа на тая длъжнопротивност, а още по-малко е необходимо за се разбира наказуемостта на деянието²⁴.

Приема се също, че „значението” се отнася към социалния и юридическия характер на извършеното деяние²⁵.

В зависимост от това дали поведението на дееца предизвиква положителни или отрицателни изменения в действителността, обществената оценка за това поведение ще бъде съответно положителна или отрицателна. Според някои съвременни автори деецът ще е могъл да разбира значението на постъпките си, когато по време на деянието е бил способен да отрази в съзнанието си как обществото оценява самото деяние и останалите промени, които то предизвиква²⁶.

Други пък считат, че лицето е разбирало значението на своето деяние, когато е било наясно с неговата социологическа страна, когато може да му даде правилна социална оценка, дали то е добро, лошо или безразлично за обществото²⁷. „Могъл да разбира значението” на деянието предполага интелектуалната способност на индивида да разбира, да осъзнава общественоопасния характер на деянието, на общественоопасните последици от него.

²⁴ Вж. Долапчиев Н., цит. съч., стр. 266

²⁵ Вж. Ников Н. К., цит. съч., стр. 75

²⁶ Вж. Стойнов, Ал., цит. съч., стр. 118

²⁷ Вж. Гиргинов А., Наказателно право на Република България, Обща част, Софи-Р, С., 2009, стр. 92

2. Способността да се „разбира значението”, съотнесена с вината

Съотношението между вменяемостта и вината по повод на този признак е аналогично с това при признака способност „да се разбира свойството“. Във връзка с това вменяемостта е способност на лицето „да разбира значението”, но не на конкретното извършено деяние, защото това вече е въпрос за вина, а не за вида, категорията деяния, към които се отнася и конкретно извършеното от субекта.

3. Способността да се „разбира свойството” на деянието, като предпоставка за способността да се „разбира неговото значение”

От изложеното дотук следва, че ще бъде вменяем този, който освен, че е разбирал фактичката страна на това, което извършва и причинява, и се ориентирал вярно относно фактическите качества на своето поведение, е разбирал и неговия отрицателен, противообществен характер. Например схваща, че предизвиква запалване, но не може да разбере, че е мотивиран от друго към нещо, което представлява престъпление против републиката²⁸.

Наличието на първият елемент – способността „да се разбира свойството” е абсолютно необходима предпоставка за проявление на втория – „да се разбира значението”. Така, че който не е в състояние да осъзнае свойството, естествено не може да бъде в състояние да осъзнае и значението на извършеното. Обратната хипотеза обаче е напълно възможна, когато едно лице разбира свойството, но не е в състояние да разбере значението, общественоопасния характер на извършеното. Във връзка с това трябва да се подчертае, че най-важно в наказателноправен аспект се явява посоченото по-горе трето ниво на разбиране, а именно

²⁸ Вж. Ненов Ив., цит. съч., стр. 169

способността на лицето за осъзнаване на социалното значение на собствените действия или бездействия.

Диференциацията на нивото на разбиране има несъмнено практическа значимост, тъй като задава алгоритъма „характер и последователност” за изследване на наказателнорелевантните психически състояния. Градацията на нивата на разбиране отразяват реалната йерархия на познаване на социалната действителност. Висшето ниво в тази йерархия заема съзнаването на социалното значение на осъщественото деяние, неговата обществена опасност, средното ниво включва съзнаване от лицето на фактическия характер на извършените действия или бездействия, а низшето, първичното ниво – осмисляне на ситуацията, в която лицето действа.

Това означава, че разбирането на обществената опасност на осъщественото деяние е невъзможно без разбиране за фактическия му характер, а разбирането на фактическата страна на осъщественото е невъзможно без адекватното разбиране за естеството на обкръжаващата действителност, тоест без ориентация във времето, пространството, лицата и характера на техните деяния. При това нарушенията в познавателните способности на низше ниво лишават субекта от способността правилно да разбира и оценява своята дейност и на по-високо ниво²⁹.

За установяване степените на съзнаване на обществената опасност на извършеното от лицето деяние, в началото на изследването за неговите способности трябва да бъде анализирано първото ниво на разбиране – осмислянето на действителността.

Ако то е било налице, се изследва второто ниво – разбирането за характера на неговите действия. Когато такова разбиране е отсъствало или

²⁹ Вж. Назаренко Г. В., цит. съч., стр. 27-31

е било несъответно на действителността, това е напълно достатъчно основание за извод за неспособността на лицето да съзнава обществената опасност на своето деяние. Ако обаче това разбиране е налице, се изследва следващото трето ниво. Неговото наличие или отсъствие позволява да се направи извода, че субектът е могъл, не е могъл или е могъл, но не в пълен обем да съзнава обществената опасност на своята дейност към момента на осъществяване на конкретното общественонеопасно деяние.

Съответно за извода за вменяемост, в случая е достатъчно да се установи наличие на решаващото ниво за разбиране, каквото се явява осъзнатата обществена опасност на деянието към момента на неговото осъществяване.

4. Изводи

Интелектуалната способност да се разбира значението на своето извършено деяние, означава, че субектът на престъплението трябва да има интелекта: **а)** да съзнава общественото значение на извършеното, да е наясно с неговата социологическа страна, **б)** да съзнава отрицателната обществена оценка на такъв вид комплекс деяния, към които се отнася и конкретно извършеното деяние и последиците от него, **в)** да съзнава, че извършеното има вредоносен характер, че уврежда определени интереси, че заслужава отрицателна обществена оценка, че е противообществено, а не че осъществява нещо общественополезно или неутрално, и **г)** лицето да е имало интелектуалните способности да съзнава общественонеопасния характер на своето деяние.

IV. Волевата способност на лицето да „ръководи постъпките си”

1. Становища в българската теория

В нея е безспорно, че престъпното деяние се отнася не към областта на мисленето, а към областта на деятелността, и за да бъде то вменено на

дееца във вина, необходимо е виновния, като съзнава извършеното, да се е ръководил или да е могъл да се ръководи от съзнатото³⁰.

Поддържа се, че едно лице да „ръководи постъпките си” означава, да притежава здрава воля и нормално чувствено подчертаване на представите, тоест способност свободно да се волеопределя, свобода на волята в психологичен, а не в метафизичен смисъл³¹.

Затова човек ще е в състояние да „ръководи постъпките си”, ако може да се ориентира правилно относно своето положение в конкретните фактически условия, относно фактическите и обществените качества на своята дейност. Тогава лицето може да се въздържи от извършване на известно общественоопасно деяние³².

Както се отбелязва волевият момент на вмняемостта се изразява в способността на дееца да „ръководи постъпките си”, в неговата възможност да ги насочва съобразно осъзнатото тяхно свойство и значение. Тази способност е налице, когато човек е бил в състояние да си наложи, както осъществяването на определено активно поведение, така и да се въздържи от извършване на определени действия. Само когато човек се намира в такова състояние на психиката е възможно от него да се очаква поведение, което да е съобразено с установените обществени изисквания³³.

2. Интелектуалните способности да се „разбира свойството и значението” на деянието, като предпоставка за волевата способност на лицето да „ръководи постъпките си”

Волевата способност за ръководене на постъпките е тази, която оформя вмняемостта. Самата способност за ръководене на постъпките, предполага наличието и проявлението на способността да се разбира

³⁰ Вж. Ников Н. К., цит. съч., стр. 73, 74

³¹ Вж. Долапчиев Н., цит. съч., стр. 266

³² Вж. Ненов Ив., цит. съч., стр. 170

³³ Вж. Стойнов, Ал., цит. съч., стр. 118

тяхното свойство и значение. Когато едно лице е имало избор за поведение, престъпно или непрестъпно, съвсем логично се установява състоянието на вменяемост. В този случай субектът е притежавал нормалната възможност да се противопостави на импулса за извършване на деянието, поради това, че е схващал неговия общественоопасен характер³⁴.

Ако обаче лицето не е притежавало интелектуалните способности да разбира свойството и значението, естествено ще отсъства и волевата му способност да ръководи постъпките си, тъй като липсва в конкретния случай контрамотив на поведение. Затова способността за ръководене на постъпките, задължително предполага деецът да разбира свойството и значението на своето деяние.

Възможно е обаче лицето да е могло да разбира и свойството и значението на вредоносното деяние, но да не може да се въздържа да го извърши. Такива случаи се срещат често при наркозависимите лица, когато в абстинентно състояние се извършва общественоопасна постъпка, за да се набави съответното наркотично вещество, към което е била развита психофизическа зависимост.

За наличието на вменяемост е необходимо, виновният заедно със способността за съзнаване, да притежава и способността да се ръководи от съзнатото. Тези две способности, както показва жизнения опит, не се развиват, нито се загубват едновременно. Например нерядко в ежедневието могат да се срещнат деца, които имат изградени адекватни разбирания не само за свойствата на своите действия, но и за тяхната забраненост, и които в същото време са неспособни да управляват своите действия, съобразно с придобитите вече от тях знания и идеи. В психиатрията се посочват и някои форми на психически страдания, при

³⁴ Вж. Ненов Ив., цит. съч., стр. 170

които процесите на мисленето се извършват съвсем нормално, не се прекъсва надлежното съотношение между мисленето и дейността. Затова ще бъде вярна тезата, че щом един човек не е способен да съзнава извършеното от него, той не е способен и да ръководи постъпките си, но не и обратното³⁵.

3. Изводи

Третата психична способност изграждаща вменяемостта, се характеризира със здравата воля на субекта на деянието и с волевите му способности за въздържане от извършване на престъплението. В случая не трябва да се смесва вменяемостта, като наказателноправно понятие, с дееспособността позната от гражданското право, където да „ръководи постъпките си”, означава да се полага „грижа за своите работи”. С оглед пораждането на наказателна отговорност не трябва да се поставя знак за равенство между тези близки по форма, но различни по характер и съдържание понятия.

Волевата способност на вменяемото лице да ръководи постъпките си означава също, че субекта на общественото и вредносно деяние е имал вариант, алтернатива на своето общественоеопасно деяние, че е имал **избор на поведение** и в този смисъл е притежавал свободна воля да избере вариант от алтернативата – да осъществи или престъпно или не престъпно поведение. Вменяем е този, който е могъл да се въздържи от извършването на престъпление. Въпреки че той е бил в състояние да противопостави контрамотиви, спрямо тези които го тласкат към извършване на престъплението, той все пак е избрал да го извърши. Следователно волевата способност – **„могъл да ръководи”, съответства на свободата на волята в нейния юридически смисъл.**

³⁵ Вж. Ников Н. К., цит. съч., стр. 74

И обратно, когато лицето не е било в състояние да ръководи постъпките си, тоест когато е липсвала вменяемост, това означава че то не е могло да се въздържи от извършване на вредоносното посегателство, или пък, че лицето е нямало друг вариант на поведение освен това, което е осъществило като вредоносно посегателство. В този смисъл неговата психика е много по-близка до тази на животните, отколкото до тази на човека.

**INTELLECTUAL AND VOLITIONAL ASPECTS OF SANITY
PURSUANT TO BULGARIAN CRIMINAL LAW**

Zhivko Velchev³⁶

SUMMARY

It has been assumed in criminal law doctrine that the concept of sanity is formed as the ability of the perpetrator to understand the nature and significance of his/her acts, to regulate his/her behaviour at the time of committing the offence. That is, sanity is related to the totality of intellectual and volitional mental abilities, to part of the capacity of the mind of the subject, to his/her mental potential.

These necessary abilities are to some extent “encoded” in art. 31 and art. 33 of the Criminal Code (CC) instead of being specified directly and clearly. There is a necessity of contemporary analysis and decoding of their hidden contents. In the current form, there is no chance for their unambiguous and doubtless interpretation. The introduction of the necessary changes in this respect will virtually allow that timely and exact conclusions about the presence of lack of sanity are reached before the very search of answers to the other important issues related to the investigation.

In this article, having performed criminal law analysis, the author reached the following conclusions:

1. The intellectual ability to understand the nature of what was committed means that the perpetrator of the act had the idea of the causality existing in the objective reality, was aware of the factual effect of his/her actions, i.e., (s)he has the intellectual ability to predict the factual consequences which (s)he caused by this type of activity to which the particular act belongs.

2. The intellectual ability to understand the significant of his/her act means that the perpetrator of the offence should have two intellects: a) to realize the public impact of

³⁶ Ph.D. in Criminal Law, Chief Assistant Professor at the Academy of MoI, lecturer in Criminal Law and International Criminal Law at NBU

the act, to be aware of its sociological aspect; b) to realize the negative public appreciation of such a type of complex of acts to which the particular committed one belongs and the consequences resulting from it; c) to realize that the act committed by him/her has harm-causing nature, it prejudices some interests, that it deserves a negative public opinion, that it is anti-social and not that something of public benefit or a neutral one is being done; and d) the person had the intellectual abilities to understand the public-danger nature of the act.

3. The third mental ability constituting sanity is characterized by the strong will of the perpetrator, by his/her volitional abilities for refraining from committing the offence. In this case, sanity, as a term of criminal law, should not be mixed up with the legal capacity known in civil law where “to control one’s acts” means to “take care of one’s affairs”. In view of the arising of criminal responsibility, no sign of equality should be put between those two terms.

The volitional ability of the sane person to control his/her acts means that the perpetrator of the public-danger and harm-causing act has an option, an alternative to his/her criminal behaviour, that (s)he had a choice in the behaviour and in this view, the free will to choose an option from the alternative – to perform criminal or non-criminal behaviour. The sane persons could refrain from committing an offence. In spite of the fact that he is able to specify counter-arguments to those who compelled him/her to commit the offence, (s)he still chose to commit it. “(S)he could control” corresponds to the freedom of will in its legal sense.

And vice versa, when the person was not able to control his/her acts, i.e. when there was a lack of sanity, this means that (s)he could not refrain from committing the harm-causing violation or the person had no other option of behaviour besides the one (s)he performed as harm-causing violation. In this view, his/her mind is much closer to that of animals than to the one of a human being.